

Олена БАКОВИЧ

аспірантка ЛНАМ

АНСАМБЛЕВІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ІНТЕР'ЕРУ ХРАМУ НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII ст.)

***Анотація.** Розглядається тема внутрішнього простору храму, що з розвитком церковного будівництва ускладнився за рахунок збагачення форм та завдяки різним видам декору, аналізується мистецьке оформлення інтер'єру храму як ансамбль різних видів мистецтва, в тому числі як синтез живопису та скульптурної пластики — іконостасу та вітваря або вітварної композиції, наголошується на збільшенні ролі скульптурної пластики (круглої скульптури та барельєфів) у внутрішньому облаштуванні храму.*

Ключові слова: ансамбль, вітвар, декор, ікона, іконостас, інтер'єр храму, орнамент, стиль, пластика.

Церковний інтер'єр — це внутрішній простір храму, котрий наповнюється певними, чітко визначеними елементами. Кожен з таких зокрема і їх сукупності мають певне призначення, свої функції. Важливим чинником, окрім функціональності елементів інтер'єру, є їх естетичне і мистецьке вирішення, що творить ансамблевість у внутрішньому просторі храму. Коли говоримо про інтер'єр і синтез мистецтв, то маємо на увазі композиційну єдність архітектури, скульптури, живопису, які мають бути поєднані в визначеному архітектурному просторі. Таке поєднання різних за своєю природою мистецтв можливе при збереженні притаманних їм рис і властивостей та стилевій єдності.

Варто зауважити, що інтер'єр несе має більше інформаційне навантаження, ніж екстер'єр. Окремі елементи інтер'єру дозволяють нам поділити простір храму на окремі функціональні частини. Незважаючи на те, що такі предмети інтер'єру є чітко визначеними, у процесі розвитку культури і мистецтва, не змінюючи своєї функціональності, вони дещо змінювали свій зовнішній вигляд залежн від історичної епохи та мистецьких уподобань. Так, склад, кількість і форма елементів церковного інтер'єру не є сталими і залежать від приналежності храму до

тієї чи іншої конфесії, особливостей обрядів і традицій. Велике значення також мали і економічні можливості громади чи фундатора храму.

Церковний інтер'єр з часів Київської Русі перебував у постійному розвитку, щораз збагачуючись новими елементами та предметами відповідно до зростаючих потреб церковного припису і мистецтва. Спостерігаємо два фактори, які впливали на формування ансамблевості інтер'єру — зростаючі потреби християнської релігії та мистецький чинник — їхнє естетичне оформлення.

Традиція наповнення інтер'єру канонічними предметами йде від княжих часів (князювання Володимира Великого). Відомо, що християнство на українські землі прийшло з Візантії, отже, і вся обрядовість та літургійне начиння мало б бути аналогічним. Але візантійські нововведення інтер'єрів храмів, перед тим як органічно вжитися у давньоруське оточення, зазнало суттєвих змін, спричинених місцевими традиціями. Окремі візантійські елементи з часом втрачали свої первісні функції (кафедра), а декотрі в процесі свого розвитку переходили в дещо інші форми свого вираження (передвітварна перегорода перейшла у багатоярусний іконостас, а згодом у вітварні композиції, що займали усю східну стіну святилища).

У церковному інтер'єрі все підпорядковувалося культовому дійству, кожна частина інтер'єру, ікона, кожний елемент оформлення мають своє місце та визначену роль.

Відомості про найдавніше обладнання інтер'єру українських храмів знаходимо у праці “Історія української архітектури” Ю. Асєєва [1, 233], найдавніші письмові згадки храмових інтер'єрів Західного Поділля містяться в інвентарних описах церковного обладнання, актах генеральних візитацій церков греко-католицьких епархій цих регіонів XVIII — середини XIX ст. Але вони переважно лише перераховують предмети тогочасного обладнання та описують церковне майно кожної парафії (храму), в якому проводилась ревізія. Візитаційні документи є цінним джерелом інформації про склад, а в окремих випадках і про характер тогочасного інтер'єру церков.

У XVI — XVII ст. під впливом ренесансних тенденцій

інтер'єри церков зазнають значних змін. В українському храмі впроваджуються пристінні вівтарі, багатоярусні іконостаси, урізноманітнюються форми й конструкції елементів. “Головною прикрасою церковного інтер'єру був іконостас, де широко використовувалися живопис і декоративне різьблення, збагачене розфарбовуванням, срібненням та позолотою” [2, 123]. Головні роль тепер відіграють багатоярусні іконостаси, а решта елементів церковного оформлення мають вторинне значення. “Стиль рококо викликав також глибокі зміни в загальній побудові українських іконостасів. Зникає тоді зовсім розмірена витриманість форм, втрачається строга симетрія і структурна логіка побудови, а на їх місце появляється химерна легкість і випадковість. ... Частою ознакою впливу рококо на побудову іконостаса є також його розподіл на дві окремі частини з досить значним розривом понад намісними іконами” [3, 153-154].

Великою мірою використовується декор західноєвропейських зразків: пишна і об'ємна різьба, особливо від XVII ст. (іконостас церкви у с. Вербів (Бережанський район, Тернопільської обл.), а від другої половини XVIII ст. легка й ажурна різьба (іконостас церкви Св. Миколая м. Золочів, Львівської обл.). Різьба збагачується позолотою, посрібленням кольоровими лаками. Особливо у великих містах інтер'єри храмів оздоблюють пишню з використанням поліхромії та позолоти, у селах звичайно вони були простішими, з більше вираженими народними рисами (ц. Святого великомученика Димитрія с. Ремезівці, Золочівський район Львівської обл.).

Від середини XVIII ст. на теренах західного Поділля спостерігаємо впливи стилю рококо, що виник у другій чверті XVIII ст. у Франції, а згодом набув поширення і на українських землях. Впливи цього стилю виявляються і в екстер'єрі, і в інтер'єрі храмів. Змінюється філософія мистецтва, а тому і форми його вияву.

Загалом для другої половини XVIII ст. на Західному Поділлі для створення ансамблевості в інтер'єрі храму є характерним поєднання особливостей національного церковного мистецтва зі світським і впливами західного культурного середовища. Варто відзначити, що новаторські впливи у створенні інтер'єру

храму як синтезу різних видів мистецтв одними з перших впроваджувалися у храмах отців василіан, а саме впровадження барельєфів і круглої скульптури замість ікон в іконостас, або вівтарні композиції святилища замість традиційного іконостаса, зокрема у церкві Св. Онуфрія, (с. Підгірці Львівської обл.). У церкві Св. Миколая (м. Золочів Львівської обл.) бачимо як завершення іконостаса скульптуру Розп'яття, Адама і Єви, а також скульптури св. пр. Мойсея та св. пр. Іллі.

Збільшується роль царських і дияконських врат у іконостасі, різноманітність їх сюжетного наповнення та пластичного вирішення. Врата вирішуються як золочений рельєф на скісній решітці — трельяжі або на плоскій площині. Як зразок розглянемо дияконські врата з рельєфними зображеннями Мелхиседека та Аарона з церкви Св. Миколая (м. Золочів Львівської обл.).

З розвитком церковного будівництва внутрішній простір храмів децю ускладнився і не тільки за рахунок збагачення самої форми — оболонки, а також завдяки різним видам декору. В 1740-1760-х рр. йде переорієнтація форм від оборонного характеру храму до світсько-екстер'єрного, багато декорованої його спрямованості.

Окремі елементи інтер'єру поєднуються за допомогою використання однакових композиційних принципів і засобів декорування — ажурного та рельєфного різьблення, орнаменту, скісної решітки — трельяж. В іконостасах, вівтарях, казальницях, свічниках і т.д. використовується рококовий орнамент, рокайлі з полум'ям, форма складових елементів, часто їх завершення у вигляді рокайля, С-подібні увігнутості та випуклості, усе це створює ансамбль, єдиний внутрішній простір храму в XVIII ст. Важливим єднальним чинником є колористичне вирішення елементів, а — саме використання пастельних кольорів і позолоти. Переважно, це були світлі пастельні, часом складні кольори, а не яскраві та відкриті.

Стінні декоративні розписи, які набули великого розвитку в дерев'яних храмах (Св. Духа, с. Потелич, Св. Юра, м. Дрогобич та ін.), набувають поширення в мурованих церквах XVII та XVIII ст. [4, 123]. Фресковий розпис, бере на

себе роль змістовного акценту тієї чи іншої частини інтер'єру церкви. Стінопис орнаментального й сюжетного характеру виконував подвійну функцію. З одного боку — сюжети, їх вибір та тематичне вирішення, композиційні схеми, форми й розмір залежали від тієї чітко регламентованої ролі, яку вони виконували в загальному літургійному дійстві. У цьому виявлялась їхня зображальна та образотворча роль. З другого боку, розписи виконували декоративну функцію як прикраси в загальній святковопіднесеній структурі інтер'єру церкви.

Особливого розмаху та пишності храмові розписи набули в період бароко. У другій половині XVIII ст., у час панування рококо, їхня роль не зменшується, але дещо змінюється в характері. Храмові рококові розписи займають досить короткий часовий проміжок. Можливо, саме в монументальному живописі рококо панувало найменший проміжок часу і тому маємо збережено меншу кількість пам'яток, ніж у скульптурі чи іконописі. Через короткочасність цього стилю в одному храмі вдругій половині XVIII ст., окрім рококових, частина розписів може мати ще впливи бароко або вже класицизму.

У розписах другої половини XVIII ст. живописці відкидають старий принцип синтезу живопису й архітектури, що був притаманним для давньоруського монументального мистецтва. Такі зміни дають можливість майстрам виявляти більшу ініціативу, самостійність і різноманітність у тематичному та композиційному розв'язанні. "Ілюзійна побудова плафонних композицій полегшувала архітектурні форми, створювала враження більшого, розширеного внутрішнього простору" [2, 123]. Рококовий стінопис не підкорюється архітектурним формам, а в самому живописі створюються архітектурні форми та площини. Зростає увага до пейзажних мотивів і вони займають більшу площу в композиціях. "Іконописці, ілюструючи церковні легенди, створювали часом композиції, які можна віднести до своєрідного історичного жанру" [3, 218].

Храмовий живопис був тісно пов'язаний із загальною художньо-стилістичною спрямованістю вирішення внутрішнього оздоблення — з іконостасом, архітектурним розв'язанням храмового простору, підкреслював його композиційну структуру.

У мурованих храмах у цей період популярна декоративна ліпнина — стюко (костел Вознесіння м. Золочів Львівської обл.). Вона підкреслює конструктивні особливості архітектури, а також, як пластичні орнаменти, може використовуватися для декору склепінь. Часто це асиметричні композиції, картуші чи орнаменти з рокайлів. На капітелях пілястр вміщувалися рокайлеві композиції, а волюти здаються сплюснутими, їхні завитки — овальної форми.

Не менш важливим мистецтвом є скульптура, яка досить яскраво представлена в храмових інтер'єрах Західного Поділля у другій половині XVIII ст. (ц. Св. Миколая, м. Золочів Львівської обл.). Якщо живопис розташовувався у завчасно виділених для нього площинах і мав розповідально-тематичний характер, то скульптура мала ще й декоративний характер, який ґрунтується на прикрашенні поверхні з метою подолання її монотонності, вияву масштабності, введення членування.

Було розповсюджене різьблення по дереву, за допомогою якого виконували іконостаси (ц. Різдва Христового, м. Тернопіль), пристінні вівтарі, казальниці, сповідальниці, рами для ікон, лави, свічники та інше церковне начиння. Така стильова єдність є в церкві с. Ремезівці (Золочівський район Львівської обл.). Тут мотиви різьби іконостаса стильово поєднані з казальницею за рахунок форми, декоративного різьблення та колористичного вирішення.

Ювелірні вироби у вигляді церковного начиння та сакральний текстиль також сприяють виразності художнього образу інтер'єрів церков.

З розглянутої складної системи взаємозв'язку різноманітних мистецтв у внутрішньому просторі церкви робимо висновок, що для формування ансамблю храмового інтер'єру велике значення відіграє не кількість прикрас або ікон, а обґрунтоване поєднання різних за своєю природою мистецтв у єдине ціле та формування на основі цього поєднання цілісного ідейно-художнього образу, який би відповідав меті створення храму.

1. Асеев Ю. Історія української архітектури. — К.: Техніка, 2003. — 276 с. 2. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XVI-XVIII ст.) — К.: Либідь, 1992. — 192 с. 3. Драган М. Українська декоративна різьба XVI — XVIII ст. — К.: Наук. думка, 1970. — 200 с. 4. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XVII-XVIII ст.) — К.: Либідь, 1992. — 192 с. 5. Жолтовський П. М. Монументальний живопис на Україні XVII — XVIII ст. — К.: Наук. думка, 1988 — 160 с. 6. Жолтовський П.М. Станковий живопис // Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 3. Мистецтво другої половини XVII-XVIII ст. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. — 440 с.

Annotation

Bakovych Olena. Ensembles as the principle of the interiors of churches of the Western Podillya of the second half of XVIII century. With the development of church building interior space of the temple was complicated by the enrichment of forms and through different types of decor. The article deals with artistic interior decoration of the second half of the XVIIIth century as the ensemble of different types of art, including, as a synthesis of painting and sculpture — the iconostasis and altar or altar compositions, increasing the role of plastic sculptures in internal arrangement of the building.

Key words: decor, icon, icon row, interior of the church, ornament, style, plastic, altar, ансамбль.

Аннотация

Бакович Олена. Ансамбль как принцип формирования интерьера храма на западном Подолье (вторая половина XVIIIв.). Рассматривается тема внутреннего пространства храма, который развитием церковного строительства усложнился за счет обогащения форм и благодаря разным видам декора, анализируется художественное оформление интерьера храма как ансамбль разных видов искусства, в том числе как синтез живописи и скульптурной пластики — иконостаса и алтаря или алтарной композиции, отмечается увеличение роли скульптурной пластики (круглой скульптуры и барельефов) во внутреннем обустройстве храма.

Ключевые слова: ансамбль, алтарь, декор, икона, иконостас, интерьер храма, орнамент, стиль.

Завершення іконостаса. Церква св. Димитрія XVIIIст., с. Ремезівці, Львівська обл.

Казальниця. Церква св. Димитрія. XVIII ст., с. Ремезівці, Львівської обл.

Іконостас. Церква Різдва Христового. XVIII ст., м. Тернопіль обл.